

Література

1. Астапов В.М. Тревожность у детей / В.М. Астапов. – 2-е изд. – СПб.: Питер, 2004.–224 с.
2. Левитов Н.Д. Фрустрация как один из видов психологических состояний // Вопр. психологии.–1967.– №6. – С.23-27.
3. Прихожан А.М. Тревожность у детей и подростков: психологическая природа и возрастная динамика / А.М. Прихожан. – М.: Московский психолого – социальный институт; Воронеж: НПО «МОДЭК», 2000. – 304 с.

Бессмертна С.Ф.

Психологічні особливості самоствавлення школярів підліткового періоду розвитку

У сучасному несталому соціальному середовищі проблема самоствавлення особистості є досить значимою, адже у системі життєвих відносин людини ставлення до себе займає особливе місце: адекватне позиціонування себе у середовищі є запорукою благополучного функціонування людини у життєпросторі.

Особливо актуальним дослідження феномену самоствавлення є у площині вивчення підліткового періоду розвитку, оскільки цей період закладає фундамент повноцінної реалізації людини в умовах соціалізації.

Підлітковий вік (10 – 15 років) – це період, коли дитина переживає стрімкий фізичний, статевий, психічний та соціальний розвиток. Відбувається становлення самосвідомості особистості, яке супроводжується низкою психосоціальних протиріч: з одного боку, підліток сприймає себе як особистість виняткову, ставить себе вище інших людей («я не такий, як всі»), з іншого – сумнівається в собі, що може призвести до появи певних комплексів («а раптом я не такий, як всі»).

Даний віковий період відзначається виходом особистості на якісно нову соціальну позицію, в якій реально формується свідоме ставлення до себе як до члена суспільства [3, с.226]. Як зазначав Жан Піаже [цит. за 2, с.409], такий процес призводить до якісної перебудови особистості людини і вироблення почуття «морального реалізму», в наслідок чого людина слідує засвоєним правилам, незалежно від того, наскільки це складно.

Перехід від дитинства до дорослості, тобто період дорослішання, – це період складних психологічних процесів, сутність яких полягає в тому, що особистість сприймає та оцінює себе в різних ситуаціях діяльності і

поведінки. Як наголошує І.С.Кон, цей період є періодом виникнення свідомого «Я». Чим же наповнене це «Я», з чого складається уявлення дитини про світ і про себе в цьому світі – і стало метою нашого дослідження.

Аналіз психологічної літератури свідчить про домінування у вітчизняній психології екзистенціального аспекту дослідження категорії «Я», зміст якого розкривається як

- відчуття людиною себе як суб`єкта діяльності, джерелом активності чи об`єктом впливу;
- спосіб переживання людиною своєї особистісної сутності;
- переживання себе суб`єктом власного життя;
- відчуття себе об`єктом зовнішніх впливів;
- суб`єктно – діяльнісний прояв самосприйняття, що детермінує саморегуляцію та самоконтроль особистості.

Емпіричне вивчення особливостей самоствавлення та самопрезентації суб`єктивного поля «Я» школярів підліткового віку зумовило специфіку даного дослідження.

Вибірку склали 24 учні 5-го та 9-го класів КЗШ № 64, що дозволило провести порівняльний аналіз змін у формуванні уявлень щодо власної особистості школярів молодшого підліткового віку (10 – 11 років) та періоду старшої стадії отрочтва (14 – 15 років).

Невід'ємною частиною означеної роботи було «занурення» дитини в стан оцінювання своїх особистих якостей, вчинків, вподобань, пріоритетів, ціннісних орієнтирів методом рефлексії.

Рефлексія – (від лат. reflexio – звернення назад) це унікальна здатність людської свідомості у процесі сприйняття діяльності сприймати й саму себе, внаслідок чого людська свідомість постає як самосвідомість (знання про знання або думка про думку). Процес самопізнання, при якому усвідомлюються та осмислюються власні думки та психологічні переживання у психології визначається як саморефлексія.

Для діагностики рівня саморефлексії підлітків нами були використані методи самопрезентації (методика вільного опису у вигляді творчого завдання на тему «Що я знаю про себе») та опитування. Обробка даних здійснювалася шляхом контент-аналізу та обчислення середньостатистичних та відсоткових значень отриманого матеріалу.

Серед школярів 5-го та 9-го класів за допомогою методики вільного опису із подальшим контент-аналізом були виявлені найбільш значимі для даної категорії респондентів контент – блоки ментальної самопрезентації. Ментальна самопрезентація – це актуальний розумовий образ власного «Я» (суб`єктивна форма відображення персональних конструктів), елемент оперативної форми ментального досвіду, що змінюється залежно від ситуації та інтелектуальних зусиль суб`єкта в процесі ментальної репрезентації. Аналіз отриманих результатів дозволив виокремити найбільш значимі смислові категорії, що стосуються значимих

потреб особистості, ставлення до інших людей та життєвих планів підлітків (таблиця 1).

Таблиця 1

Динаміка змін категорій самоствавлення підлітків

Категорії самоствавлення		5 клас	9 клас
1	Вікові параметри	32	48
2	Гендерні особливості	–	–
3	Особисті якості	88	64
4	Інтелектуальні особливості	48	24
5	Поведінка в соціумі	49	49
6	Сприйняття оточуючими	49	16
7	Інтереси, захоплення	49	64
8	Професійна направленість	32	49
9	Зовнішність	16	–
10	Ціннісні орієнтири	48	64
11	Гастрономічні пріоритети	16	–
12	Відповіді – шаблонні стереотипи	–	24

З таблиці ми можемо побачити, що в деяких категоріях різні за віком діти виявили однакову кількість сентенцій у оцінюванні себе, а саме – визначення власного віку, характеристика поведінки в соціумі, професійної направленості. Цікаво, що судження категорії «Гендерні особливості» в роботах школярів 5-го класу відсутні, що свідчить про очевидну її малозначущість для самооцінювання у ментальності молодших підлітків. У самосприйманні старших підлітків відсутні судження категорій «Гендерні особливості», «Зовнішність» та «Гастрономічні пріоритети», що узгоджується із схильністю підлітків старшого віку до глибинного самоаналізу.

Найбільш важливою характеристикою респонденти визначили особистісні (зокрема й моральні) якості, називаючи свої як позитивні, так і негативні риси. При цьому учні 5-го класу зазначали саме більше негативних ознак: «злий», «запальний», «агресивний», «лінивий», «грубий», «людина настрою», «впертий» (9 із 12 опитуваних), «веселий», «життєрадісний», «працелюбний» (2 з 12). Дев'ятикласники говорили про себе з більшою

повагою: «спокійний», «добрий», «терплячий», «веселий», «тихий», «наполегливий» (5 з 12), «запальний», «мстивий», «грубий» (3 з 12).

Вибір категорій п'ятикласниками для власної оцінки після характеристики особистісних якостей розподілився між оцінюванням власної поведінки в соціумі, інтелектуальних особливостей, сприйняття оточуючими, інтересів та захоплень, ціннісних орієнтирів. Дев'ятикласники віддали перевагу категоріям «Поведінка в соціумі», «Інтереси, захоплення», «Ціннісні орієнтири», «Професійна направленість», при цьому зовсім ігноруючи те, якими їх сприймають оточуючі. При цьому старші підлітки вже здатні зважувати зовнішні і внутрішні обставини, що дозволяє приймати досить усвідомлювані рішення. А отже «внутрішній фільтр» (в тому числі і аналіз власних можливостей) починає відігравати значну роль.

Цікавий ще й той факт, що кілька учнів 9-го класу написали про себе загальні, мало значущі фрази, або й зовсім перевели свої висловлювання в жарт, що дає підставу говорити про використання цими респондентами так званої «маски», про небажання говорити серйозно, можливо, приховати за нею свої проблеми та комплекси.

Також в оцінках учнями 9-го класу власного «Я» часто повторюється думка про несталість ментального простору Я-концепції, наголошуючи, що суб'єктивні характеристики залежить від різних факторів і може змінюватись: «спокійна, але іноді хочеться вдарити когось», «кажуть, що я лінивий, але так буває не завжди», «нервова, але буваю доброю», «я, як хамелеон», «в мене все залежить від настрою». У висловлюваннях п'ятикласників таких оцінок майже немає.

Узагальнюючи, слід зазначити, що особистісне самоствавлення можна розглядати не як виявлення сукупності незмінних рис людини, а як реалізацію індивідуальних можливостей активності суб'єкта у певному культурно-смысловому просторі. Ці потенційні можливості змінюються протягом життя і визначаються специфікою особистісних конструктів ментального розвитку. А отже на них можна впливати шляхом психолого-педагогічної стимуляції окремих складових елементів образу «Я», що обумовлюють виникнення адекватних моделей поведінки, особливо у підлітковому віці. Усвідомлення соціально-психологічної детермінації поведінки та саморозвитку особистості на етапі її становлення навіть в умовах суспільної невизначеності забезпечить відмову від шаблонних захисних реакцій і формування соціально прийнятних моделей гнучкої поведінки.

Література

1. Крэйг Г. Психология развития / Г. Крэйг – СПб.: Питер, 2000. – (Серия «Мастера психологии»).

2. Райс Ф. Психология подросткового и юношеского возраста / Ф. Райс – СПб.: Питер, 2000. – (Серия «Мастера психологи»).
3. Хрестоматия по возрастной психологии./ Сост. Л.М.Семенюк. Под ред.Д.И.Фельдштейна. – М.: Международная педагогическая академия, 1994.

УДК 159

Куппа В. О.

Психологічні особливості ціннісних орієнтацій учнів шкіл нового типу

Постановка проблеми. Ціннісні орієнтації - одні з найважливіших утворень в структурі свідомості та самосвідомості людини, оскільки саме вони відображають його характеристику як особистості [5, 37]. У житті людини вони відіграють дуже важливу роль, що пояснюється тим, що повноцінний моральний вибір, твердість моральних позицій особистості формується саме на основі цінностей, що виражають моральну орієнтованість і ціннісний сенс поведінки людини.

Проблема цінностей і ціннісних орієнтацій активно розробляється вченими, вони займають істотне місце у філософських і соціально-психологічних (О.М. Леонтьєв, М. Вебер, П.П. Гайденко, Н.О. Лосский М.С. Каган, К. Клахон, та ін.) працях [1;2]. Психологічний аспект проблеми складається у вивченні ціннісного підходу до психологічних явищ і процесів, дозволяє висвітлити внутрішню сторону взаємозв'язку особистості, суспільства і побачити особистісний аспект орієнтацій школярів на соціально значимі цінності.

Проблема формування та розвитку ціннісних орієнтацій у підлітків є актуальною, оскільки зміни, що відбуваються у суспільстві (соціально-економічні перетворення, реформування в освіті, політична ситуація, пропаганда шкідливих звичок, змінення морально-етичних норм поведінки у суспільстві) впливає та формування світогляду та світосприйняття підлітка, формуванню його структури ціннісних орієнтацій.

Аналіз основних досліджень Поняття «цінності» було введено у науковий обіг в середині XIX ст. німецьким соціологом М. Вебером. Він розумів під цінностями узагальнені цілі і засоби їх досягнення, які забезпечують інтеграцію суспільства і допомагають індивідам здійснювати соціально схвалюваний вибір своєї поведінки в життєво важливих ситуаціях. Вебер вважав, що саме система цінностей формує основу культури, духовні потреби та соціальну особливість особистості [3].